

Igor Vrišer^xRAZMESTITEV INDUSTRIJE V JUGOSLAVIJI^{xx}

V vsem povojnem obdobju je Jugoslavija vlagala velike napore in sredstva v razvoj industrije. Upravičeno se je predpostavljalo, da bosta planirana industrializacija in razmestitev industrije spremenili socialno in ekonomsko strukturo in pospešili gospodarski in družbeni razvoj ter pripomogli k preobrazbi Jugoslavije iz nerazvite in agrarne države v sodobno in razvito socialistično državno skupnost.

Ob vsem tem je presenetljivo, da so se geografi razmeroma malo ukvarjali z industrializacijo kot socio-ekonomskim in prostorskim pojavom in še manj z njenim osnovnim gibalom - industrijo. Nastalo je prav malo del, ki bi prikazovala ali celo obravnavala razmestitev industrije. Prvi takšen poskus sploh je bila karta števila industrijskih podjetij po okrajih, ki je bila objavljena v prvem popisu industrije leta 1938¹. Po vojni je A. Melik v svoji knjigi "Jugoslavija" priobčil karto industrije v Jugoslaviji, ki pa je bila zaradi neustreznih podatkov zgolj informativnega značaja. Tudi prikazi industrije v "Planskem atlasu prostornog uredjenja Jugoslavije" so bili nepopolni, zapleteni in so zajemali samo nekatere industrijske panoge. Šele leta 1980 smo dobili prvi popolni prikaz industrije s stenskim zemljevidom "SFR Jugoslavija - industrija i rudarstvo", ki je prikazal po naseljih v industriji ustvarjeni družbeni proizvod in njegovo panožno strukturo. Žal karte ni spremljal komentar.

Pričujoča razprava (oziroma raziskovalna naloga)^x skuša orisano vrzel v jugoslovanski geografiji v skromnem obsegu zapolniti.

Metodologija

Prikaz razporeditve industrije smo izvedli s pomočjo dvojnih podatkov: s številom zaposlenih in z vrednostjo industrijske proizvodnje za leto 1979 po posameznih naseljih. Podatke smo dobili od Zveznega zavoda za stati-

^x Dr., redni univ. profesor, PZE za geografijo, Filozofska fakulteta 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, glej izvleček na koncu zbornika

^{xx} Razprava je del raziskovalne naloge "Industrializacija Jugoslavije", ki jo je financirala raziskovalna skupnost Slovenije. Prvi del je bil objavljen pod naslovom Igor Vrišer: Industrializacija Jugoslavije, Geographica Slovenica 10, Ljubljana 1980, p. 209 - 223.

stiko v Beogradu⁵. Zahtevani podatki (število zaposlenih in vrednost industrijske proizvodnje po panogah in naseljih) so terjali združitev dveh statističnih zbirov: industrijske statistike in registra organizacij in skupnosti. Iz industrijske statistike, točneje iz zaključnih računov organizacij združenega dela in kompleksnega letnega poročila za proizvodne organizacije v letu 1979, so bili povzeti podatki o zaposlenih in vrednosti družbenega proizvoda; iz registra pa so bili prevzeti naslovi TOZD oziroma OZD. Žal zaradi določenih razlik med obema datotekama, ki so nastale zaradi neažurnosti in nejasnosti pravnega položaja nekaterih enot, združevanje obeh datotek ni v celoti uspelo in je tako nekaj enot ostalo nerazvrščenih oziroma so bili njihovi podatki vključeni v matična podjetja. Za⁶ del teh enot smo z dodatnimi informacijami ugotovili njihov točni naslov, za manjši del pa to žal ni uspelo. Podatki o teh dislociranih enotah se skrivajo v podatkih matičnih organizacij. Zaradi tega je treba računati pri uporabi gradiva in kart z določenimi nepopolnostmi, katerih vrednost ne presega 5%. Posledica teh slabosti je, da so ponekod izostali nekateri manjši industrijski obrati oziroma kraji.

Kartografski prikaz smo opravili: z dvema zbirnima kartama, ki prikazujeta za vsa naselja z industrijo število zaposlenih v industriji dne 31.12. 1979 oziroma vrednost ustvarjenega družbenega proizvoda v industrijskih podjetjih v letu 1979.

Pri primerjavi podatkov je treba upoštevati, da so navedbe podane dosledno po statističnih naseljih in da morebitne druge upravne ureditve (npr. območje mesta Beograd) niso upoštevane. Posledica takšne metodologije je večje število krogov oziroma kopičenje krogov v industrijskih aglomeracijah z več naselji.

Uporabljeno gradivo je imelo tudi nekatere slabosti, ki jih pri uporabi ene ali druge karte kaže upoštevati. Prav gotovo podatki o številu zaposlenih niso najboljši indikator industrije in njene namestitve. To še zlasti velja za jugoslovansko industrijo, kjer prevladuje ekstenzivno zaposlovanje in zaradi socialnih ozirov ni ostrega tehtanja pri nastavljanju in odpiranju novih delovnih mest. Vendar so podatki o zaposlitvi edini, ki nam omogočajo primerjave za daljša obdobja ali celo z razmerami v predvojni Jugoslaviji oziroma z razmerami v tujini. Njihova slabost je tudi, da dajejo pretiran pomen dejavnostim, ki so navezane na veliko število zaposlenih (npr. lesna, tekstilna ali živilska industrija) in da ničesar ne povedo o nekaterih drugih, za dejansko industrializacijo pomembnejših dejavnikih, kot so obseg in vrednost industrijske proizvodnje, moč pogonskih strojev in motorjev ali vrednost osnovnih sredstev. Prav zaradi tega so proizvodno zahtevnejše industrijske panoge ob uporabi podatkov o zaposlenih zapostavljene oziroma so območja, kjer je industrializacija dosegla višjo raven, premalo poudarjena ali celo neustrezno prikazana.

Tudi gradivo o ustvarjenem družbenem proizvodu v industriji (v določenem

letu) skriva v sebi nekatere slabosti, ki se jih pri njegovi rabi moramo zavedati. Predvsem je vrednost ustvarjenega družbenega proizvoda zelo odvisna od vsakokratne davčne politike, ki jo vodi država. V primerjavi z razmerami na svetovnem tržišču so lahko nekatere industrijske panoge pretežirane, druge pa zapostavljene (pri nas npr. tekstilna industrija). Druga slabost je, da obstajajo tudi razlike v dajatvah med federalnimi enotami. Industrijska podjetja na manj razvitih območjih uživajo različne prednosti, kar se konec koncev zrcali v ustvarjenem družbenem proizvodu. Pomembno je nadalje, katero leto smo izbrali. Nihaji na notranjem in svetovnem tržišču povzročajo obdobje oziroma krize posameznim industrijskim panogam, ki se kažejo v uspešnosti poslovanja. Gotovo pa je njegova največja slabost, da je zaradi spreminjanja vrednosti denarja otežkočena ali celo onemogočena primerjava z drugimi obdobji. Poseben primer so tudi industrijska podjetja, ki so v izbranem letu zašla v izgubo in je zaradi tega ustvarjeni družbeni proizvod negativen (npr. "Jadral" v Obrovcu). Končno ne smemo pozabiti, da je družbeni proizvod sintetski kazalec in glede na to močno odvisen od sestavin, ki ga tvorijo.

Razmestitev industrije z vidika cele Jugoslavije

Sedanja razmestitev industrije je rezultat začetkov industrializacije iz druge polovice 19. in prve polovice 20. stoletja ter obsežne povojne, sprva načrtne občejugoslovanske industrializacijske politike, pozneje pa bolj decentraliziranih, občinskih in podjetniških pobud na tem področju. Zaradi tega je jugoslovanska industrializacija daleč od tega, da bi bila celovita, homogena in premissljeno uravnana. V sebi skriva številna podedovana protislovja, ki so pogostoma neprijetna in povzročajo mnoge gospodarske, socialne in, ne nazadnje, nacionalistične napetosti. Ob stanovitnem poudarjanju, da je industrija temeljna gospodarska dejavnost in industrializacija najboljši način za premagovanje gospodarske in družbene nerazvitosti, je jugoslovanska družba videla v industrializaciji najustreznejši način za premagovanje zaostalosti in jamstvo družbenega napredka. Zaradi tega je industrializacija pogostoma dobila prestižni pomen v regionalnih, republiških ali mednacionalnih odnosih in se ji je pripisovalo večji pomen, kot bi ga v resnici mogla imeti. Ob tem se je pogostoma spregledalo, da so enako ali še bolj pomembne tudi druge dejavnosti, zlasti kmetijstvo, in da so lahko nekatere dejavnosti donosnejše (npr. turizem, trgovina). Pozabljalo se je tudi, da so za uspešno industrializacijo nujne določene osnove, saj industrija ni zgolj delovno mesto v tovarni. Potrebna je "materialna" in "personalna" infrastruktura (energetsko, prometno, vodovodno, kanalizacijsko in komunikacijsko omrežje oziroma strokovni kadri tehnične in organizacijske smeri), sledenje tehnološkemu in znanstvenemu razvoju, uveljavljanje na svetovnem trgu itd. Skratka, povojna jugoslovanska industrializacija je bila razprta med hotenjem po čimprejšnji zgraditvi industrije vsepovsod in skromnimi možnostmi za tak socioekonomski razvojni skok. Ob

tem pa kaže upoštevati, da nekateri predeli Jugoslavije zaradi skromnih naravnih možnosti in težkih socialnih razmer drugega izhoda razen v industrializaciji tudi niso imeli. In, ne nazadnje, hudo gospodarsko in socialno zaostalost bivše Jugoslavije je bilo mogoče premagati edinole z intenzivno industrializacijo. Razporeditev industrije po federalnih entah pokaže, da imata absolutno največ zaposlenih v industriji in da ustvarjata največ družbenega proizvoda v industriji Ožja Srbija in Hrvatska. Relativno, na prebivalca in po koeficientih industrializacije, je najbolj industrializirana Slovenija. Nadpovprečno industrializacijo izkazuje poleg SR Slovenije in SR Hrvatske še AP Vojvodina, medtem ko je Ožja Srbija rahlo pod jugoslovanskim povprečjem. Ostale federalne enote, SR Bosna in Hercegovina, SR Črna Gora, SR Makedonija in AP Kosovo, so po relativnih kazalcih znatneje pod jugoslovanskim povprečjem, pri čemer je negativna razlika še posebej velika pri Bosni in Hercegovini ter Kosovu.

Razmestitev za poslenih v industriji in v industriji ustvarjenega družbenega proizvoda po federalnih entah v Jugoslaviji (Zaposleni 30.9.1979, družbeni proizvod l. 1979, prebivalstvo l. 1981).

	Zaposleni		Družbeni proizvod		Delež prebivalstva	Koeficient industrializacije ^x	
	Število	%	mil. din	%		A	B
Jugoslavija	2 133 518	100,0	416 696	100,0	100,0	9,54	18,64
Bosna-Herc.	316 407	14,8	56 368	13,5	18,4	7,68	13,69
Črna Gora	35 371	1,6	6 529	1,6	2,6	6,06	11,19
Hrvatska	484 600	22,7	101 100	24,3	20,5	10,58	22,08
Makedonija	152 202	7,1	21 216	5,1	8,6	7,95	11,08
Slovenija	347 798	16,3	84 528	20,2	8,4	18,46	44,87
Srbija	797 140	37,4	146 953	35,3	41,5	8,59	15,83
-Ožja Srbija	537 209	25,2	97 144	23,3	25,3	9,48	17,14
-Kosovo	56 041	2,6	8 985	2,2	7,1	3,53	5,67
-Vojvodina	203 890	9,6	40 823	9,8	9,1	10,05	20,12

^x A = število zaposlenih v industriji na 100 prebivalcev

B = družbeni proizvod ustvarjen v industriji v din na prebivalca

V Jugoslaviji je bilo 1 693 naselij (l. 1979), v katerih je bila ena ali več industrijskih temeljnih organizacij združenega dela ali vsaj neka industrijska delovna enota. Verjetno je bilo naselij z industrijo še več, vendar industrijski obrati niso bili v registru delovnih organizacij posebej izkazani.

Med industrijskimi kraji so bili najbolj številni tisti, ki so imeli manj kot 300 zaposlenih (55,4%). Naselij z več kot 1000 zaposlenimi v industriji je

INDUSTRIALIZACIJA JUGOSLAVIJE INDUSTRIALIZATION OF YUGOSLAVIA

ZAPOSLENI V INDUSTRIJI PO NASELJIH LETA 1979
EMPLOYEES IN THE MANUFACTURING INDUSTRY IN THE SETTLEMENTS IN THE YEAR 1979

ZAPOSLENI
EMPLOYEES

0 - 49	•
50 - 99	◦
100 - 199	◦
200 - 299	◦
300 - 399	◦
500	◦
1000	◦
2000	◦
4000	◦
5000	◦

bilo 47 %, z več kot 2000 zaposlenimi pa komaj 26 %. Glede na družbeni proizvod, ustvarjen v industriji, so daleč prevladovala naselja, kjer so ustvarili 0 - 49 999 din (59,3 %) družbenega proizvoda. Industrijskih krajev, kjer so proizvedli več kot 1 000 000 din DP je bilo komaj 4,3 %. Med temi sta posebej izstopala Zagreb in Beograd, saj sta znatno preseerala ostala industrijska mesta (glej priloženi tabeli). Iz razpredelnic je bilo mogoče razbrati, da so bili največji industrijski centri v resnici velika mesta, kjer se je namestilo veliko različnih tovarn, ki pa niso zgolj zaposlovale veliko delavcev, ampak so tudi ustvarjale zaradi produktivnejše tehnike, tehnologije in organizacije največji družbeni proizvod v industriji. Prava industrijska mesta, kot Kragujevac, Pančevo, Zenica, Kranj, Karlovac, Bor, Borovo, Slavonski Brod itd. so se zvrstila šele za večjimi mesti. To potrjuje že izrečeno misel, da za uspešnost industrijske proizvodnje niso dovolj le stroji, temveč so potrebne še druge prednosti, ki jih nudijo prav velika mesta z obsežnim trgovom strokovne delovne sile, servisi, komunikacijami, skladišči, veletrgovino, medindustrijskimi zvezami, znanstvenimi zavodi itd.

Iz razmestitve industrijskih naselij so dobro razvidne razlike med bolj industrializiranimi severnimi in manj razvitimi južnimi predeli. Gostota in velikost industrijskih krajev v določenem smislu podajata tip industrializacije. Le-ta je na severozahodu drugačnega značaja kot pa v Srbiji ali na jugu Jugoslavije. Primerjava med karto zaposlenih v industriji in karto v industriji ustvarjenega družbenega proizvoda opozarja na velike razlike v proizvodnosti industrije med bolj razvitimi severnimi in zahodnimi ter manj razvitimi južnimi pokrajinami.

Razmestitev industrije po federalnih enotah

Slovenija izkazuje veliko razpršenost industrije in prevlado manjših industrijskih naselij (do 300 zaposlenih ima 59,9 % naselij, nad 2000 zaposlenih pa le 8,5 % krajev). Med osmimi federalnimi enotami ima Slovenija poleg Hrvatske največ industrijskih naselij, kar 387. Slovenija je imela že pred vojno dokajšnjo teritorialno razpršenost industrije. Povojna industrializacijska politika je dislociranost in majhnost obratov še pospeševala. Tako je gostota industrijskih središč dosegla v Sloveniji 19,1 središč na 1000 km². Vprašanje je, ali je ta politika - tovarne čim bližje bivališčem - dolgoročneje in tudi z vidika družbenih stroškov in koristi smotrna in koristna. Vsekakor je zaradi naložb v infrastrukturo, zvečanih prometnih stroškov in slabše povezanosti z razvojnimi¹, informacijskimi in servisnimi centri dražja in tvegana. Mnoge tovarne nujno degradira na raven delavnic brez večjih razvojnih perspektiv.

Slovenija ima tudi nekaj večjih industrijskih središč; to so Ljubljana (41 784 zaposlenih), Maribor (32 750 zaposlenih), Kranj (15 819 zaposlenih), Celje (12 594 zaposlenih), Novo Mesto (8 313 zaposlenih), Velenje

¹ v industriji

(7 452 zaposlenih), Nova Gorica s Šempetrom (8 131 zaposlenih), Murska Sobota (6 348 zaposlenih) itd. Značilno je, da izstopajo naselja, ki imajo delovno intenzivno industrijo (tekstilno ali avtomobilsko industrijo). Velika industrijska središča so vsa polindustrijska, kar je ugodno, tako z vidika tržišča delovne sile, kot tudi iz drugih gospodarskih razlogov (manjša odvisnost tovarne in s tem manjša možnost, da bi kriza v industrijski panogi prizadela mesto).

Po zaslugi disperzne in decentralistično usmerjene industrializacijske politike je industrializacija SR Slovenije brez večjih regionalnih razlik, zlasti če jo primerjamo z regionalnimi deleži prebivalstva. Pozitivna odstopanja, to je večji odstotek zaposlenih v industriji v primerjavi z deležem prebivalstva, se pojavljajo na Gorenjskem, v Savinjski regiji in v Zasavju. Negativne razlike, vendar v zmernih mejah, so opazne pri Pomurski, Podravske, Posavske, Kraške in Obalne regiji. Vendar te razlike ne presegajo 2 %, tako da lahko trdimo, da je Slovenija dokaj homogena v industrializaciji. Je le nekaj občin in krajevnih skupnosti, kjer so negativna odstopanja občutna (npr. občine Ormož, Lenart in krajevne skupnosti v Brkinih, na Kozjanskem itd.).

Regionalna razmestitev zaposlenih v industriji in ustvarjenega družbenega proizvoda v industriji v SR Sloveniji (zaposleni 30.9.1979, DP I. 1979, prebivalstvo I. 1981).

Regije	Zaposleni		Družbeni proizvod		Delež prebivalstva		Koefficient industrializacije ^x	
	Število	%	mil. din	%	%	A	B	
SR Slovenija	347 798	100,0	84 528	100,0	100,0	18,46	44,87	
Pomurska	17 760	5,1	3 806	4,5	6,9	13,70	29,38	
Podravska	52 510	15,1	12 204	14,4	16,9	16,51	38,38	
Koroška	13 170	3,8	3 378	3,9	3,7	18,83	48,31	
Savinjska	51 267	14,7	12 211	14,4	12,9	21,01	50,06	
Posavska	10 655	3,1	2 455	2,9	3,8	14,80	34,12	
Dolenjska	20 855	6,0	4 219	5,0	5,2	21,35	43,19	
Zasavska	12 182	3,5	2 716	3,2	2,5	26,39	58,86	
Osrednjeslov.	84 318	24,2	23 479	27,8	25,6	18,00	48,61	
Gorenjska	43 408	12,5	10 924	12,9	9,5	24,39	61,39	
Goriška	24 077	6,9	5 649	6,7	6,2	20,44	47,97	
Kraška	8 229	2,4	1 861	2,2	3,1	14,10	31,90	
Obalna	9 421	2,7	1 620	1,9	3,7	13,54	23,30	

A = število zaposlenih v industriji na 100 prebivalcev

B = v industriji ustvarjeni DP v din na prebivalca

SR Hrvatska je pred vojno izkazovala v absolutnih kazalcih največjo industrializacijo v Jugoslaviji (po relativnih je bila najbolj industrializirana Slovenija). V številnih pogledih je ta položaj zadržala Hrvatska tudi po vojni. Po številu zaposlenih v industriji je na drugem mestu, po številu industrijskih naselij na prvem (412 krajev), po vrednosti industrijske proizvodnje na drugem mestu itd. Razmestitev industrije na Hrvatskem kaže dvojni značaj. Na severozahodu (Hrvatsko Zagorje) in zahodu (Gorski Kotar, Istra, Pokupje) imamo veliko število industrijskih naselij s pretežno manjšimi obrati. Vmes je pa tudi nekaj središč, ki sodijo med največja v Jugoslaviji (Rijeka 20 975 zaposlenih, Varaždin 13 424, Karlovac 13 374, Sisak 11 084, Pula 10 739 zaposlenih itd.). V bistvu setod še nadaljuje industrializacijski tip, ki ga poznamo v Sloveniji. Tu je tudi osredotočena večina tistih industrijskih krajev, ki šteje od 0 - 299 zaposlenih (59,4%). V drugih predelih Hrvatske, v Slavoniji in Dalmaciji, pa prevladujejo redkejši srednje veliki ali večji industrijski centri. Podeželje je tu še slabo industrializirano, pa tudi mnoga manjša mesta imajo komajda kakšno tovarno. Vendar v teh predelih obstaja nekaj največjih industrijskih krajev v Jugoslaviji (Split 23 466 zaposlenih, Osijek 19 011, Borovo 12 778, Slavonški Brod 12 093 in Zadar 9 934 zaposlenih). Gostota industrijskih središč je na Hrvatskem že znatno nižja od slovenske, je pa vendarle nad jugoslovanskim povprečjem in znaša 7,28 na 1000 km². Nadpovprečna sta tudi oba koeficienta industrializacije, ki znašata 10,94 zaposlenih na 100 prebivalcev oziroma 22,84 din DP na prebivalca.

Razmestitev industrije na Hrvatskem izkazuje določene posebnosti. Nedvomno najpomembnejša med njimi je izredna koncentracija industrije v Zagrebu, ki je s 107 558 zaposlenimi v industriji največje industrijsko mesto v Jugoslaviji. Ali je takšna izjemna koncentracija različne industrije v drugem največjem jugoslovanskem mestu smotrna in ali ustreza hrvatski regionalni razvojni politiki, je vprašanje, o katerem bi kazalo razpravljati toliko bolj, ker je na severozahodu Hrvatske itak še vrsta velikih industrijskih središč. Le-ta obdajajo v širokem krogu Zagreb (Varaždin, Koprivnica, Bjelovar, Sisak, Karlovac, Samobor, Krapina). Na Zagrebško regijo odpade 29,9 % v industriji zaposlenih na Hrvatskem, na Zagrebško makroregijo pa celo 52,8 %, torej dobra polovica. Osredotočenje industrije v Zagrebški regiji je v resnici še večje, kot to izpričujejo podatki o ustvarjenem družbenem proizvodu v industriji na tem območju (33,6 % oziroma 55,2 %). Na drugo do tretje mesto, vendar z znatno nižjimi odstotki, se uvršča Reška makroregija (Kvarnersko-Istrska). Nanjo odpade 12,6 % vseh zaposlenih v industriji Hrvatske. Kljub drugim dejavnostim (promet, turizem) je pomen industrije v nekaterih občinah in mestih izjemno velik (Pula, Reka, Pazin). Splitska makroregija (Osrednja Dalmacija) zajema 9,5 % industrijskih delavcev, celotna Dalmacija pa 14,7 % industrijskih delavcev. Do večje koncentracije industrije je prišlo še v Vzhodni Slavoniji (Spodnje-slavonska ali Osiješka makroregija). Po odstotku zaposlenih (12,8 %) je ta regija celo na drugem mestu, po deležu v ustvarjenem družbenem proizvodu

Regionalna razmestitev zaposlenih v industriji in v industriji ustvarjenega družbenega proizvoda v SR Hrvatski (Zaposleni 30.9.1979, družbeni proizvod l. 1979, prebivalstvo l. 1981).

Makroregije Regije Mezoregije	Zaposleni		Družbeni proizvod mil. din	Delež prebi- valstva		Koefficient indu- strializacije ^x	
	Stevilo	%		%	%	A	B
Hrvatska	484 600	100,0	101 100	100,0	100,0	10,58	22,08
Zagrebska makroregija	256 135	52,8	55 862	55,2	48,3	11,58	25,25
-Zagrebska	144 883	29,9	33 907	33,6	26,4	11,99	28,07
-Bjelovarska	24 426	5,0	4 461	4,4	3,7	14,40	26,30
-Karlovska	22 811	4,7	3 874	3,8	4,5	11,12	18,90
-Sisaška	17 887	3,7	5 920	5,8	3,8	10,25	33,95
-Varaždinska	34 071	7,0	5 349	5,3	6,6	11,25	17,67
-Podravske mezor.	12 057	2,5	2 347	2,3	3,3	7,91	15,41
Kvarner.-Istr- ska makroregija	61 298	12,6	13 925	13,8	11,7	11,41	25,93
-Ogulska	3 499	0,7	709	0,7	0,8	9,10	18,48
-Puljska	26 081	5,3	5 164	5,1	4,1	13,93	27,60
-Reška	31 718	6,5	8 051	7,9	6,8	10,18	25,84
Liška mezoregija	6 842	1,4	897	0,9	1,9	7,65	10,03
Severnodalma- tinske mezoreg.	25 002	5,2	4 962	5,2	7,1	7,64	15,17
-Zadarska	13 697	2,8	2 321	2,3	3,8	7,78	13,19
-Šibeniška	11 305	2,3	2 641	2,6	3,3	7,48	17,48
Splitska makro- regija	46 207	9,5	9 407	9,3	12,0	8,40	17,11
-Splitska	43 823	9,0	8 828	8,7	10,6	9,05	18,24
-Dubrovniška	2 384	0,5	579	0,6	1,4	3,63	8,82
Zahodnoslavon- ske mezoregije	27 208	5,6	4 755	4,7	5,2	11,41	19,95
Osiješka makro- regija	61 906	12,8	11 290	11,2	13,7	9,90	18,06
-Osiješka	37 952	7,8	7 071	6,9	8,8	9,46	17,62
-Vinkovska	23 956	4,9	4 218	4,2	4,9	10,70	18,84

^x A = število zaposlenih v industriji na 100 prebivalcev

B = vrednost družbenega proizvoda ustvarjenega v industriji na prebivalca

v industriji (11,2 %) pa na tretjem mestu na Hrvaškem. V Slavoniji izkazuje večjo koncentracijo industrija edino še Slavonsko-brodsko regija (3 % zaposlenih v industriji na Hrvaškem).

Glede na delež prebivalstva so na Hrvaškem premalo industrializirane naslednje regije: Podravska, Lička, Zadarska, Šibeniška, Dubrovniška, Novogradiška in Osiješka regija. V resnici pa so znotraj posameznih regij znatne razlike, kot npr. Banija v Sisaški regiji, Dalmatinska Zagora v Splitski regiji ali Bukovica v Zadarski regiji, ki so skoraj neindustrializirana.

Industrializacijska razvojna politika na Hrvaškem, ki se je opirala na koncept "razvojnih polov" in je favorizirala določene regije in mesta z najboljšimi industrializacijskimi pogoji, je sicer uspela v določeni meri republiko industrializirati. Toda po drugi strani je poglobila razvojne razlike in sprožila obsežna migracijska gibanja znotraj Hrvatske in v tujino. Nedvomno terja ta politika v sedanosti določeno spremembo. Očitno se je v zadnjih letih k temu pristopilo, kot to dokazuje graditev številnih manjših industrijskih obratov v manj razvitih občinah. Lahko zaključimo, da izkazuje hrvatska industrializacija dokaj ekstremne oblike: na eni strani veliko koncentracijo industrijskih podjetij, ki so na evropski ali celo svetovni ravni, na drugi strani pa obsežna neindustrializirana ali slabo industrializirana območja.

Industrializacija Bosne in Hercegovine je doživela poletu 1945 znaten razmah, ki je prispeval k temu, da se je ta jugoslovanska republika, z dobrimi možnostmi za industrializacijo, približala industrijsko razvitejšim pokrajinam. Razvijala so se nekatera stara industrijska območja (Zeničko, Sarajevsko, Tuzlansko), nastala pa so tudi mnoga docela nova (Banjaluško, Mostarsko, Trebinjsko, Bugojnsko itd.). V razliko od Hrvatske je Bosna in Hercegovina bolj disperzno razvijala industrijo. Resda je nastalo nekaj večjih industrijskih središč ali celo industrijskih kompleksov, toda obenem se je gradilo manjše tovarne širom republike.

Bosna in Hercegovina ima 252 industrijskih naselij. Na manjše (takšne z 10 - 300 zaposlenimi) odpade 38,9 %, na večje z več kot 2000 zaposlenimi pa 17,4 %. Gostota industrijskih naselij na 1000 km² znaša 4,92.

Na razmeroma mlado industrializacijo BiH opozarja več značilnosti. Predvsem je še vedno veliko območij, ki so še docela neindustrializirana ali komajda (deli Bosanske Krajine, visoka Hercegovina, deli vzhodne Bosne, Semberije in Podrinja). K industrializacijski podobi veliko prispevajo rudniki, katerih rude pa se predelujejo ali uporabljajo pogostoma drugod. Industrijski obrati so večinoma nepovezani. Veliko je delovno intenzivne industrije s preprostejšo tehniko in tehnologijo. Celotna produktivnost industrije je na nižji ravni, kar se še posebej kaže v nižjih vrednostih družbenega proizvoda ustvarjenega v industriji. Razkoraki med razmestitvijo industrije in prebivalstva so tu še večji in neustreznejši. Industriji marsikje manjka ustrezna materialna (prometne poti, oskrba z vodo in električno energijo)

in personalna infrastruktura (strokovni kadri, ustrezno šolstvo in raziskovalni zavodi itd.).

V dosedanjem industrializacijskem razvoju se je v Bosni in Hercegovini izoblikovalo nekaj močnejših industrijskih območij. V prvi vrsti je to Osrednjobosanska regija ali Sarajevsko-zeniška makroregija, na katero odpade dobra tretjina bosanske industrije (36,53 % zaposlenih ali 38,71 % ustvarjenega družbenega proizvoda v industriji). Večja industrijska središča so Sarajevo (29 094 zaposlenih), Vogosća (5 551), Visoko, Ilijaš, Hrasnica itd. Zeniška regija izkazuje večjo teritorialno zgostitev, večjo povezanost industrije in manjšo pestrost; veliko vlogo ima rudarstvo, zlasti premogovništvo (Kakanj, Zenica, Breza). Os tega območja je dolina reke Bosne s pritoki. Gorski relief je povzročil, da se na tem območju ni moglo izoblikovati bolj strnjeno in celovito industrijsko območje, saj industrije ni tako malo. Največja industrijska središča so Zenica z okoliškimi naselji (18 978 zaposlenih), Travnik (4 258), Kakanj z bližnjimi kraji (4 470), Zavidovići (4 845), Novi Travnik (3 546), Vitez, Breza itd.

V Sarajevsko makroregijo sodi še Jugozahodna Bosna, ki je še slabo industrializirana, njeno največje industrijsko središče je Goražde (7 272 zaposlenih). Sarajevsko-zeniška makroregija (z izjemo Jugozahodne Bosne) znatno presega republiška povprečja in dosega koeficient industrializacije, kot ga poznamo na severozahodu Jugoslavije.

Severovzhodna Bosna je že z znatno manj industrializirana. Industrijsko osrčje tvori Tuzlansko industrijsko območje (28 519 zaposlenih), katerega srž so premogovniki v Banovičih, Lukavcu, Kreki, Bukinju in Djurdjevik, solni rudniki v Tuzli, koksarna in kemična industrija v Tuzli in Lukavcu itd. Ostala industrijska območja so znatno bolj razpršena, so močno vezana na eksploatacijo rud (Bosansko Petrovo Selo, Srebrenica, Bratunac) ali lesa (Maglaj) ali so še v izgradnji (Zvornik, Ugljevik). Pomembna so tudi nekatera središča predelovalne industrije: Doboš (s 3 147 zaposlenih) itd. Medtem ko je Tuzlanska regija še nad bosanskim povprečjem, sta Doboška regija in Bosanska Posavina že znatno pod povprečnim koeficientom industrializacije republike. Na Tuzlansko makroregijo odpade 27 % zaposlenih v industriji in ca 31 % ustvarjenega družbenega proizvoda v industriji BiH.

Do podobnih ugotovitev pridemo tudi glede Bosanske Krajine. Ta velika pokrajina, pred vojno s komaj nekaj industrije, je še sedaj slabo industrializirana. Nanjo odpade 20,7 % zaposlenih oziroma 17,8 % družbenega proizvoda v industriji BiH. Zaradi tega je koeficient industrializacije pod republiškim povprečjem (8,15 zaposlenih v industriji na 100 prebivalcev). Industrija je predvsem v Banja Luki (20 344 zaposlenih), Prijedoru (6038), Bosanski Gradiski (4 659), Bosanskem Novem (2 581) in v Bosanski Dubici (2 088 zaposlenih), vmes so pa obsežna območja skorajda povsem brez industrije (npr. občine Prnjavor, Srbac, Kotor Varoš, Čelinac). Prav po zaslugi razmeroma močnega osredotočenja industrije v Banja Luki je Banja-

luška regija na republiškem povprečju. Nasprotno temu je Prijedorska regija znatno manj industrializirana. Tretje regionalno območje, ki sicer sodi v Banjaluško makroregijo, a se industrijsko že močno veže na Sarajevsko-Zeniško območje, Jajška regija, je zaradi številne po vojni zgrajene industrije v Bugojnu (5 202 zaposlenih), Donjem in Gornjem Vakufu glede na bosanske razmere nadpovprečno industrializirana. K temu prispeva tudi nekoliko starejša industrija v Jajcu (3 166 zaposlenih).

Regionalna razmestitev zaposlenih v industriji in v industriji ustvarjenega družbenega proizvoda v Bosni in Hercegovini (Zaposleni 30.9.1979, družbeni proizvod l. 1979, prebivalstvo l. 1981).

Makroregije Regije Mezoregije	Zaposleni		Družbeni proizvod		Delež prebi- valstva %	Koefficient indu- strializacije ^X	
	Število	%	mil. din	%		A	B
Bosna in Herc.	316 407	100,0	56 368	100,0	100,0	7,68	13,69
Sarajev.-Ze- niška makror.	115 657	36,5	21 865	38,7	28,0	10,02	18,95
-Sarajevska	62 162	19,6	11 932	21,2	14,9	10,11	19,41
-Zeniška	42 380	13,4	8 363	14,8	9,4	10,95	21,61
-Jugozah. Bosna	11 115	3,5	1 568	2,8	3,7	7,30	10,31
Tuzlanska ma- kroregija	85 955	27,2	15 359 ⁺	27,2	32,0	9,85	17,61 ⁺
-Tuzlanska	46 310	14,6	8 725	15,5	14,8	7,60	14,33 ⁺
-Dobojska	22 059	6,9	4 018 ⁺	7,1	9,6	5,58	10,16 ⁺
-Bos. Posavina	17 586	5,6	2 614	4,6	7,6	5,58	8,31
Banjaluška ma- kroregija	65 606	20,7	10 030	17,8	21,2	7,52	11,50
-Banjaluška	32 150	10,2	5 177	9,2	10,1	7,71	12,42
-Prijedorska	18 231	5,7	2 687	4,8	6,8	6,53	9,47
-Jajška	15 225	4,8	2 166	3,8	4,2	8,85	12,60
Mezoregije Za- hodne Bosne	18 026	5,7	2 601	4,6	8,8	4,97	7,18
-Bihaška	13 747	4,3	1 869	3,3	6,3	5,33	7,25
-Ivanjska	4 279	1,4	731	1,3	2,5	4,09	7,00
Mostarska ma- kroregija	31 163	9,8	6 511	11,6	10,0	7,60	15,88
-Mostarska	24 763	7,8	5 104	9,9	8,8	6,84	11,14
-Irebinjska	6 400	2,0	1 406	2,5	1,2	13,32	29,29

^X A = število zaposlenih v industriji na 100 prebivalcev

B = vrednost družbenega proizvoda ustvarjenega v industriji na prebivalca

cenena

Še slabše so razmere v Zahodni Bosni v Bihaški in Livanjski regiji. To območje, kjer so po vojni sicer zgradili nekaj tovarn, zlasti žesno-predelovalnih, je vendarle glede na prebivalstvo najmanj industrializirana v BiH. Tu imamo najnižje industrializacijske koeficiente in največji razkorak med deležem prebivalstva in deležem v industriji zaposlenih. Edino večje industrijsko središče je Bihač s 4 531 zaposlenimi v industriji.

Hercegovina, ki je imela pred vojno komajda nekaj industrijskih obratov, je dobila po vojni več pomembnejših tovarn, ki so jih namestili prvenstveno v Mostarju z okolico (12 069 zaposlenih), Trebinju (4 006) in Konjicu (4 285). Slabše so se odrezala območja ob spodnji Neretvi, v visoki Hercegovini in v jugozahodni Hercegovini, kjer so industrializacijski koeficienti zelo nizki. Na Hercegovino odpade 9,84 zaposlenih oziroma 11,55 % družbenega proizvoda ustvarjenega v industriji BiH.

Glede na koeficient industrializacije je republika Bosna in Hercegovina znatno pod jugoslovanskim povprečjem (8,44 zaposlenih na 100 prebivalcev).

Velike regionalne razlike v industrializaciji SR Srbije narekujejo, da obravnavamo razmestitev industrije po federalnih enotah.

Industrializacija Vojvodine, ki se je pričela že v 19. stoletju, se uvršča, poleg slovenske in hrvatske, med starejše v Jugoslaviji. Po letu 1945 je doživela znaten napredek, zlasti v zadnjih desetletjih. Razširili in povečali so mnoge stare industrijske obrate, obenem pa so popestrili panožno strukturo, ki je bila sprva dokaj enostranska, saj so prevladovala podjetja živilske in tekstilne stroke. Izoblikovalo se je tudi nekaj novih industrijskih središč (Kikinda, Bačka Palanka, Vrbas, Bečej). Znatno so se okrepila nekatera stara industrijska središča, med njimi še posebej Novi Sad, Subotica, Pančevo, Sremska Mitrovica in Zrenjanin. Prenehali so pa delovati premogovniki v Vrbniku in nazadovala je tekstilna industrija konoplje v Odžacih in drugod v Bački.

Vojvodina v celoti je v industrializaciji nad jugoslovanskim povprečjem. Koeficient industrializacije znaša 10,44 zaposlenih na 100 prebivalcev. Na slednja ugodnost vojvodinske industrializacije je dokaj enakomerna teritorialna razmestitev. Prav za prav je le nekaj občin, ki so slabo ali sploh niso industrializirane (Sečanj, Nova Crnja, Kovačica, Opovo in Žitište v Banatu; Irig in Pečinci v Sremu). Večina vojvodinskih mest ima dokaj številno in razvito industrijo in je predstava o vojvodinskih mestih kot "agrarnih mestih" zastarela in neustrezna. Vojvodinska industrija proporcionalno ustvarja več družbenega proizvoda, kot pa zaposluje delavcev.

V razmestitvi industrije so značilna nekatera industrijska žarišča, ki kot nekakšni industrijski poli obvladujejo industrializacijo; to so Novi Sad (27 188 zaposlenih), Subotica (19 360), Pančevo (18 158), Zrenjanin (17 376), Kikinda (8 920) in Sremska Mitrovica (7 950).

V regionalni razmestitvi industrije ni znatnih odstopanj. Zaostaja edino Srem, na katerega odpade 9,7 % zaposlenih oziroma 8,6 % DP, njegov prebivalstveni delež pa je 14,6 %. Največji delež industrije odpade na Bačko (58,7 % zaposlenih oziroma 56,4 % DP) in še posebej na Novosadsko in Subotičko regijo. V Banatu je približno tretjina vojvodinske industrije.

Regionalna razmestitev zaposlenih v industriji in v industriji ustvarjenega družbenega proizvoda v Vojvodini (Zaposleni 30.9.1979, družbeni proizvod l. 1979, prebivalstvo l. 1981).

Makroregije Regije Mezoregije	Zaposleni		Družbeni proizvod		Delež prebi- valstva		Koefficient indu- strializacije ^x	
	Število	%	mil. din	%	%	A	B	
AP Vojvodina	203 890	100,0	40 823	100,0	100,0	10,05	20,12	
-Novosadska	60 706	29,8	12 766	31,3	26,5	11,30	23,76	
-Somborska	22 606	11,1	3 927	9,6	10,9	10,25	17,82	
-Subotička	36 410	17,9	6 347	15,5	14,6	12,28	21,42	
-Zrenjaninska	34 200	16,8	7 032	17,2	16,3	10,32	21,23	
-Pančevačka	30 275	14,8	7 219	17,7	16,7	8,95	21,35	
-Sremskomi- trovačka	19 693	9,7	3 530	8,6	15,0	6,45	11,57	

A = število zaposlenih v industriji na 100 prebivalcev

B = vrednost v industriji ustvarjenega družbenega proizvoda v din na prebivalca

Opisane značilnosti vojvodinske industrije in primerjava z ostalim vojvodinskim gospodarstvom vzbujajo naslednjo misel. Umirjena vojvodinska industrializacija, oprta na nekatere domače surovine in druge industrijske faktorje (npr. prometne poti) ter z ustrežno razmestitvijo, ustvarja med vsemi jugoslovanskimi federalnimi enotami vtis, da je najbolj organsko povezana z ostalim gospodarstvom. Je pomemben sestavni del vojvodinskega gospodarstva, vendar ni favorizirana, kot v nekaterih drugih republikah. Prav to pa daje vojvodinskemu gospodarstvu veliko moč in tudi odpornost napram morebitnim krizam. Lahko bi rekli, da imamo v Vojvodini primer razvitega agrarno-industrijskega gospodarstva, ki je v sedanjosti primer najtrdnjše in najuspešnejše ekonomije.^x

Ožja Srbija že po tradiciji predstavlja jugoslovansko povprečje in ponavadi izkazuje večino lastnosti jugoslovanskega socioekonomskega prostora. Ta ugotovitev deloma velja tudi za razmestitev industrije. Na njenem ozemlju se namreč srečujemo z značilnostmi, ki smo jih ugotovili na ozemlju SR Hrvatske, SR Bosne in Hercegovine in AP Vojvodine, prav

^x Brez upoštevanja problemov z energetske oskrbo

tako pa so prisotne značilnosti manj razvitega in slabo industrializiranega juga Jugoslavije.

Ožja Srbija dosega s 537 209 zaposlenimi v industriji in z 97 144 000 din družbenega proizvoda, ustvarjenega v industriji, med vsemi federalnimi enotami najvišje vrednosti. Toda deleža zaposlenih in družbenega proizvoda v industriji že rahlo zaostajata za deležem prebivalstva. Zato je tudi koeficient industrializacije nekoliko pod jugoslovanskim povprečjem (število zaposlenih v industriji na 100 prebivalcev je 7,31, v industriji ustvarjeni družbeni proizvod na prebivalca znaša 18,50).

V povojni industrializaciji je razvila Ožja Srbija poleg tradicionalnih industrijskih središč iz predvojnega časa ali celo stare Srbije (Beograd, Kragujevac, Leskovac, Paraćin, Bor, Niš) vrsto novih, kot so Čačak, Priboj, Loznica, Kraljevo, Zaječar, Vranje, Obrenovac, Pirot itd. Sploh je srbska industrializacijska politika v novi Jugoslaviji zavestno krepila regionalne centre in je tako ustvarjala manjše razvojne pole, ki naj bi pripomogli k hitrejšemu gospodarskemu razvoju in zmanjševanju regionalnih razvojnih razlik. Bistveno manj pa je šla industrializacijska politika v širino. Do takšne na široko razprostrte industrializacije je prišlo le na redkih območjih: v obmestja Beograda, okoli Obrenovca in Mladenovca, v Kolubarskem premogovnem bazenu okoli Lazarevca, okoli Niša in še ponekod. Razprostranjenost industrije v Ožji Srbiji ima zategadelj izrazito "polariziran" značaj. Izven industrijskih središč so pravzaprav samo rudniki in nanje vezana predelava rud ter druga industrija, ki se opira na lokalne surovine (npr. Krupanj, Majdanpek, Aleksinac, Despotovac). V zadnjem času so namestili nekaj industrijskih obratov tudi v manj razvitih območjih, da bi tako zmanjšali razlike v razvitosti (Ivanjica, Raška, Nova Varoš, Lebane itd.).

V Ožji Srbiji imamo potemtakem okoli 57 % naselij, ki imajo pod 300 v industriji zaposlenih in okoli 15,5 % naselij z več kot 2 000 industrijskimi delavci.

Razmestitev industrije v Ožji Srbiji je glede na povedano v regionalnem smislu dokaj enakomerna. Nadpovprečno koncentracijo izkazuje predvsem Beograjska regija, na katero odpade 30,2 % zaposlenih oziroma 26,8 % v industriji Srbije ustvarjenega družbenega proizvoda. Na veliko Beograjsko makroregijo, ki v resnici zajema še del Banata in Srema, odpade v Ožji Srbiji 39,9 % zaposlenih oziroma 42,3 % družbenega proizvoda. V beograjski regiji imamo več močnih industrijskih središč; poleg samega Beograda so to Obrenovac, Umka, Mladenovac, Lazarevac, Smederevo in Smederevska Palanka. Preostali dve regiji Beograjske makroregije, Severozahodna Srbija in Požarevačka regija sta znatno manj industrializirani in sta glede koeficienta industrializacije občutno pod povprečjem Ožje Srbije. Ob njunem primeru se že srečujemo z značilnostjo srbske industrializacije.

V obeh regijah imamo nekaj zares močnih industrijskih središč, kot so Valjevo, Šabac, Loznica oziroma Požarevac (s Kostolcem) in Majdanpek, toda ostalo podeželje je slabo ali pa sploh ni industrializirano.

Na regije v Osrednji Srbiji odpade 17,9 zaposlenih oziroma 15,4 % v industriji ustvarjenega družbenega proizvoda. Najbolj industrializirana je Kragujevačka regija, kar je nedvomno posledica velike koncentracije industrije v Kragujevcu in Arandjelovcu. Nekoliko šibkejša je Kruševačka regija, kjer sta dva centra v Kruševcu (s Parunovcem) in Trsteniku. Svetozarevska regija ima industrijska središča v Svetozarevu, Paraćinu in Čupriji. Koeficienti industrializacije so v vseh treh primerih nadpovprečni in deleži zaposlenih in družbenega proizvoda presegajo deleže prebivalstva.

Medtem ko so bila industrijska središča v Osrednji Srbiji zasnovana že pred l. 1945, so industrijski centri v regijah Jugozahodne Srbije večidel nastali docela na novo. Na te regije odpade 16,5 % v industriji zaposlenih oziroma 15,9 % v industriji ustvarjenega družbenega proizvoda. Ti odstotki se skladajo z deležem prebivalstva. Med tremi regijami, ki sestavljajo to makroregionalno območje, je v industriji najmočnejša Titovo-užička regija. Njena središča so še Priboj, Prijepolje in Požega. Tudi industrija Čačanske regije je dokaj nova. Poleg Čačka so močnejši centri še Gornji Milanovac, Ivanjica in Lučani. V Kraljevski regiji je poleg Kraljeva nekaj več industrije v premogovnikih ob Ibru, v Novem Pazarju in Raški. Pretežni del te industrije je osredotočen, kot je to iz opisa razvidno, v mestih. Podeželje je skorajda povsem neindustrializirano.

Območje Severovzhodne Srbije, ki je tradicionalno rudarsko območje, je po l. 1945 doživelo nadaljnjo industrializacijo. Poleg starih rudnikov v Boru in premogovnikov v Boljevcu so nastale nove tovarne v Prahovu, Zaječarju in Knježevcu. Na to regijo odpade 5,9 % zaposlenih oziroma 7,2 % v industriji Ožje Srbije ustvarjenega družbenega proizvoda. V celoti je regija industrializirana nad povprečjem Ožje Srbije.

Drugo veliko regionalno območje Ožje Srbije, Niška makroregija, zajema 19,8 % vseh zaposlenih v industriji in daje 16,2 % v industriji ustvarjenega družbenega proizvoda. Na tem območju imamo še vedno veliko predelov, ki so zelo slabo industrializirani (npr. ob Toplici, Jablanici, ob bolgarski meji ali v povirju Južne Morave) in sodijo med manj razvite kraje v Srbiji. Industrija je osredotočena predvsem v Nišu, Prokuplju in Aleksincu, v Niški regiji (9,8 % zaposlenih oziroma 8,3 % družbenega proizvoda), v Pirotu v Pirotski regiji, v Leskovcu in Vučjem v Leskovački regiji ter v Vranju v istoimenski regiji. V ostalih občinskih ali mikroregionalnih središčih obstajajo samo manjši industrijski obrati oziroma rudniki (npr. Surdulica, Vlasotinci, Vladičin Han, Kuršumlija), ki doslej še niso uspeli v večji meri preopjiti podeželje z industrializacijskimi učinki.

Regionalna razmestitev zaposlenih v industriji in v industriji ustvarjenega družbenega proizvoda na območju Ožje Srbije (Zaposleni 30.9.1979, družbeni proizvod l. 1979, prebivalstvo l. 1981)

Makroregije Regije Mezoregije	Zaposleni		Družbeni proizvod		Delež prebi- valstva %	Koefficient indu- strializacije ^x	
	Število	%	mil. din	%		A	B
Ožja Srbija	537 209	100,0	97 144	100,0	100,0	9,48	17,14
Beograjska makroregija	214 315	39,9	41 852	43,1	44,2	8,55	16,70
-Beograjska	162 084	30,2	32 536	33,5	29,6	9,67	19,42
-Mezoregije							
-Severozah.Srbije	37 508	6,9	6 377	6,6	9,5	6,94	11,88
-Požarevačka	14 723	2,7	2 937	3,0	5,1	5,08	10,13
Mezoregije							
Osred. Srbije	96 097	17,9	17 091	17,6	15,3	11,09	19,72
-Kragujevačka	39 063	7,3	7 302	7,5	5,3	13,02	24,34
-Svetozarevska	27 116	5,0	4 118	4,2	4,8	10,04	15,25
-Kruševačka	29 918	5,6	5 671	5,8	5,2	10,09	19,13
Mezoregije							
Jugozah.Srbije	88 806	16,5	15 481	15,9	14,9	10,51	18,32
-Čačanska	28 274	5,6	4 538	4,7	4,0	12,40	19,90
-Kraljevska	24 379	4,5	3 340	3,4	3,6	7,57	10,32
-Titovoužička	36 153	6,7	7 602	7,8	3,3	12,07	21,75
Mezoregije se- verovzh.Srbije	31 859	5,9	7 008	7,2	5,3	10,60	23,44
Niška makro- regija	106 132	19,8	15 709	16,2	20,3	9,23	13,66
-Niška	52 545	9,8	8 077	8,3	9,2	10,07	15,48
-Pirotska	15 448	2,9	2 095	2,2	2,2	12,16	16,50
-Leskovačka	21 383	3,4	2 631	2,7	4,6	8,10	10,04
-Vranjska	16 856	3,1	2 906	2,9	4,2	7,07	12,20

- ^x A = število zaposlenih v industriji na 100 prebivalcev
 B = vrednost v industriji ustvarjenega družbenega proizvoda na prebi-
 valca

Avtonomna pokrajina Kosovo je najmanj industrializirana federalna enota v Jugoslaviji. Pravzaprav se je njena industrializacija začela šele pred dobrimi petnajstimi leti, če izvememo nekatere rudnike in topilnice (npr. Kosovska Mitrovica), ki so obstajali že pred zadnjo vojno. Zaradi tega je razkorak med doseženo industrializacijo in prebivalstvom na tem območju (razen v primeru Bosne in Hercegovine) največji v Jugoslaviji. Koefficienti industrializacije so prav tako najnižji (4,50 zaposlenih na 100 prebivalcev oziroma 7,22 din družbenega proizvoda na prebivalca). Kot vse regije, ki se hitro industrializirajo, a so docela brez industrijske tradicije, doživlja tudi Kosovo številne dileme. Tako se srečujemo z obrati, ki rabijo veliko delovne sile, na drugi strani pa nastajajo moderni industrijski obrati z velikimi naložbami v osnovna sredstva, a z malo zaposlenimi (Obilić). Pomanjkanje industrijske tradicije otežkoča in zavira proizvodnost. Slabo se vzdržuje proizvodna sredstva. Veliko preveč je primarne predelave surovin in premalo prave predelovalne industrije. Nobenih vezi ni med tradicionalno obrtjo in novo industrijo. Ni ustrezne strokovno šolane in izobražene delovne sile itd. Skratka, to so problemi, s katerimi se ubada ves nerazviti svet.

V regionalni razporeditvi industrije na Kosovem so velika nesorazmerja. Na eni strani imamo obsežna območja povsem neindustrializiranih predelov (npr. občine Istok, Klina, Orahovac, Dragaš, Glogovac, Podujevo itd.), na drugi strani, predvsem v nekaterih mestih, pa znatno osredotočenje industrije (npr. Priština z Obilićem, Kosovska Mitrovica s Trepčo, Zvečanom in Starim trgom, Prizren). AP Kosovo sestavljata dve regiji: Prištinska (Kosovska) in več manjših regij v Metohiji. Na prvo odpade 65,6 % zaposlenih in kar 71,5 % ustvarjenega družbenega proizvoda v industriji AP Kosovo, čeprav je delež prebivalstva na tem območju komaj 60,37 %. Nesorazmerje obstaja potemtakem tudi v regionalnem smislu.

Regionalna razmestitev zaposlenih v industriji in v industriji ustvarjenega družbenega proizvoda v AP Kosovo (Zaposleni 30.9.1979, družbeni proizvod l. 1979, prebivalstvo l. 1981)

Regije	Zaposleni		Družbeni proizvod		Delež prebivalstva %	Koefficient industrializacije ^x	
	Število	%	mil. din	%		A	B
AP Kosovo	56 041	100,0	8 985	100,0	100,0	3,53	5,67
-Prištinska	36 814	65,7	6 424	71,5	59,7	3,89	6,78
-Mezoregije Metohije	19 227	34,3	2 561	28,5	40,3	3,01	4,01

^x A = število zaposlenih v industriji na 100 prebivalcev

B = vrednost v industriji ustvarjenega družbenega proizvoda na prebivalca

Kosovo ima 46 industrijskih naselij, njihova gostota na 1000 km² pa znaša komaj 4,22.

Tudi industrializacija Makedonije je rezultat socialistične Jugoslavije. Makedonija, ki pred vojno takorekoč ni imela industrije, se je s pospešeno industrializacijo že močno približala jugoslovanskemu povprečju. Delež zaposlenih v industriji je v Makedoniji 7,1 %, delež ustvarjenega družbenega proizvoda v industriji 5,1 %, delež makedonskega prebivalstva pa znaša 8,02 %. Zaradi tega tudi koeficienti industrializacije le malo zaostajajo za jugoslovanskimi: 9,23 : 10,39 pri številu zaposlenih na 100 prebivalcev; nekoliko večji pa je pri ustvarjenem družbenem proizvodu v industriji na prebivalca, saj znaša 12,87 napram 20,30 v Jugoslaviji.

Regionalna razmestitev zaposlenih v industriji in v industriji ustvarjenega družbenega proizvoda v SR Makedoniji (Zaposleni 30.9.1979, družbeni proizvod l. 1979, prebivalstvo l. 1981)

Makroregije Regije Mezoregije	Zaposleni Število	%	Družbeni proizvod mil. din	%	Delež prebi- valstva %	Koeficient indu- strializacije ^x	
						A	B
Makedonija	152 202	100,0	21 216	100,0	100,0	7,95	11,08
Skopska ma- kroregija	114 648	75,3	18 560	87,5	73,8	8,15	13,14
-Skopska	54 153	35,6	9 318	43,9	34,9	8,09	13,93
-Titovoveleška	16 598	10,9	2 544	11,9	8,8	9,84	15,09
-Štipska	30 367	19,9	4 232	19,9	16,2	9,82	13,68
-Tetovska	13 530	8,9	2 464	11,6	13,9	5,09	9,27
Bitolska makro- regija	22 223	14,6	2 656	12,5	13,9	8,36	10,00
-Bitolska	11 340	7,5	1 247	5,9	7,9	7,43	8,17
-Prilepska	10 883	7,2	1 409	6,6	6,0	9,63	12,47
Mezoregije Ju- gozah. Makedo- nije	15 331	10,1	2 222	10,5	12,3	6,49	9,41

^x A = število zaposlenih v industriji na 100 prebivalcev

B = vrednost v industriji ustvarjenega družbenega proizvoda na prebivalca

Razporeditev industrije v Makedoniji kaže podobne značilnosti, kot smo jih srečali v Ožji Srbiji ali na Kosovu. Obstajajo osamljena industrijska središča, večidel v regionalnih mestih, a li pa posamezni rudniki. Širše zasnovane teritorialne industrializacije še ni. Industrija je osredotočena pred-

vsem v Skopski makroregiji, to je v Osrednji Makedoniji (Povardarje), nanjo odpade 75,3 % zaposlenih in 87,5 % v industriji ustvarjenega družbenega proizvoda na območju SR Makedonije. Prednjači zlasti skopska regija, katere industrijska centra Skopje in Kumanovo zajemata takorekoč dobro tretjino makedonske industrije. Vendar tudi druge regije v Osrednji Makedoniji izkazujejo dokajšnjo osredotočenje industrije: Štipska s centri v Štipu, Strumici, Kočanih in Delčevu, Veleška s središči v Titovem Velešu in Kavadarcih ter Pološka s središči v Jegunovcih, Tetovem in Gostivarju.

Bitolska makroregija zajema okoli 14,6 % industrijskega delavstva in daje 12,52 % v industriji družbenega proizvoda. Glavna centra sta Bitola in Prilep, približno enakih močih (9 034 oziroma 9 467 v industriji zaposlenih). V Jugozahodni Makedoniji so nekoliko močnejši industrijski centri Ohrid (6 047 zaposlenih), Kičevo in Struga.

Makedonska industrializacija je močno vezana na večje kraje. Gostota industrijskih krajev znaša le 3,50/1000 km².

SR Črna Gora sodi med manj industrializirane federalne enote. Pred vojno je bilo tu le nekaj manjših obratov industrijskega značaja, tako da je vsa sedanja industrializacija plod socialistične Jugoslavije. Kljub ne najbolj ugodnim pogojem za industrializacijo je Črna gora v minulih tridesetih letih zvečala svoj delež zaposlenih in v industriji ustvarjenega družbenega proizvoda (od skupnega jugoslovanskega) na 1,6 %. Ker znaša njen delež pri prebivalstvu 2,58 %, se je nekoč znatni razkorak med industrializacijo in prebivalstvom občutno zmanjšal. Koeficienta industrializacije (zaposlenih v industriji na 100 prebivalcev in v industriji ustvarjeni družbeni proizvod na prebivalca) z našata 6,67 oziroma 12,32.

V regionalni razporeditvi industrije je očiten vpliv prirodnih razmer. Najbolj industrializirane so Titogradska in Nikšićka regija ter severni del Polimlja. Neindustrializirane so dinarske planote, Črnogorsko Primorje in Zgornje Polimlje. Poglavitna industrijska središča so Titograd (6 931 zaposlenih), Nikšić (5 236), Cetinje (3 482), Bijelo Polje, Ivangrad in Plevlje.

Regionalna razmestitev zaposlenih v industriji in v industriji ustvarjenega družbenega proizvoda v SR Črni Gori (Zaposleni 30.9.1979, družbeni proizvod l. 1979, prebivalstvo l. 1981)

Makroregije	Zaposleni		Družbeni proizvod		Delež prebivalstva %	Koeficient industrializacije	
Regije	Število	%	mil. din	%		A	B
Črna Gora	35 371	100,0	6 529	100,0	100,0	6,06	11,19
-Titogradska	13 503	38,2	2 166	33,2	28,6	8,07	12,96
-Nikšićka	6 464	18,3	2 184	33,5	14,5	7,66	25,91
-Črnog.Prim.	3 607	10,2	280	4,3	16,3	3,79	2,95
-Mezoregije							
Severne Črne							
Core	11 797	33,3	1 897	29,1	37,2	5,43	8,74

Razmestitev zaposlenih v industriji in v industriji ustvarjenega družbenega proizvoda po federalnih enotah, makroregijah in skupinah mezoregij (Zaposleni 30.9.1979, družbeni proizvod (= DP) l. 1979, prebivalstvo l. 1981)

Federalne enote Makroregije Skupine mezoregij	Delež prebi- valstva v %	Zapo- sleni 000	Družbeni proizvod mil. din	Delež v re- publiki		Delež v Ju- goslaviji		Koefficient indu- strializacije	
				zapo- sleni	DP	zapo- sleni	DP	A	B
Jugoslavija	100,0	2 133	416 696	-	-	100,0	100,0	9,54	18,64
<u>Bosna-Hercegovina</u>	18,4	316	56 368	100,0	100,0	14,8	13,5	7,68	13,69
Sarajevsko-Zeniška	5,2	115	21 865	36,5	38,7	5,4	5,3	10,02	18,96
Tuzlanska	5,9	85	15 359	27,2	27,3	3,9	3,7	6,52	11,65
Banjaluška	3,9	65	10 030	20,7	17,8	3,0	2,4	7,52	11,51
Zahodna Bosna	1,6	18	2 601	5,7	4,6	0,8	0,6	4,97	7,18
Mostarska	1,8	31	6 511	9,8	11,6	1,5	1,6	7,60	15,88
<u>Črna Gora</u>	2,6	35	6 529	100,0	100,0	1,6	1,6	6,06	11,19
<u>Hrvatska</u>	20,5	484	101 100	100,0	100,0	22,7	24,3	10,58	22,08
Zagrebska	9,9	256	55 862	52,8	55,2	12,0	13,4	11,57	25,25
Reška	2,4	61	13 925	12,6	13,8	2,9	3,3	11,41	25,93
Lika-Sev.Dalmacija	1,9	31	5 859	6,6	6,1	1,5	1,6	7,64	14,07
Splitska	2,5	46	9 407	9,5	9,3	2,2	2,3	8,40	17,11
Zahodna Slavonija	1,3	27	4 755	5,6	4,7	1,3	1,1	11,41	19,95
Osiješka	2,8	61	11 290	12,8	11,2	2,9	2,7	9,90	18,06
<u>Makedonija</u>	8,6	152	21 216	100,0	100,0	7,1	5,6	7,95	11,08
Skopska	6,3	114	18 560	75,3	87,5	5,3	4,5	8,11	13,14
Bitolska	1,2	22	2 656	14,6	12,5	1,0	0,6	8,36	10,00
Jugozahodna Maked.	1,1	15	2 222	10,1	10,5	0,7	0,5	6,49	9,41
<u>Slovenija</u>	8,4	347	84 528	100,0	100,0	16,3	20,3	18,46	44,87
Mariborska	2,3	83	19 390	24,0	19,3	3,9	4,7	16,10	37,47
Celjska	1,4	61	14 666	17,7	17,3	2,9	3,5	19,60	46,43
Ljubljanska	3,6	160	41 338	46,1	48,9	7,5	9,9	19,96	51,36
Slovensko Primorje	1,1	41	9 130	11,9	10,8	1,9	2,2	16,98	37,17
<u>Srbija</u>	41,5	797	146 053	100,0	100,0	37,4	35,3	8,59	15,83
<u>Ožja Srbija</u>	25,3	537	97 144	67,4	88,1	25,2	23,3	9,48	17,14
Beograjska	11,2	214	41 852	26,9	37,9	10,0	10,0	8,55	16,70
Osrednja Srbija	3,9	96	17 091	12,0	15,5	4,5	4,1	11,09	19,72
Jugozahodna Srbija	3,8	88	15 481	11,1	14,0	4,1	3,7	10,57	18,32
Severovzhod. Srbija	1,3	31	7 008	3,9	6,4	1,5	1,7	10,60	23,44
Niška	5,1	106	15 709	13,3	14,2	4,9	3,8	9,23	13,66
<u>Kosovo</u>	7,1	56	8 985	7,9	8,1	2,6	2,2	3,53	5,67
Prištinska	4,2	36	6 424	4,6	5,8	1,7	1,5	3,89	6,78
Metohija	2,9	19	2 561	2,4	2,3	0,9	0,6	3,01	4,01
<u>Vojvodina</u>	9,1	203	40 823	25,6	37,0	9,6	9,8	9,54	18,64
Novosadska	4,7	119	23 041	15,0	20,9	5,6	5,5	11,36	21,86
Banat	2,9	64	14 251	8,0	12,9	3,0	3,4	9,63	21,29
Srem	1,4	19	3 530	2,4	3,2	0,9	0,8	6,45	11,57

Razvoj industrije, osredotočenje industrijskih naložb v nekaterih območjih, povezovanje med industrijskimi obrati in nastajanje kooperantskih obratov je pripomoglo, da so se v zadnjem razdobju pričele oblikovati v Jugoslaviji nekatere industrijske aglomeracije (zgostitve). Za njihovo opredelitev smo uporabili dve merili: delež zaposlenih v industriji (v občini, ki naj bi bil nad 20 %, ter število zaposlenih v industriji, ki naj bi znašalo nad 30 000. S tem postopkom so se nam izluščile naslednje industrijske aglomeracije: ljubljanska (Osrednja Slovenija), celjska (Savinjska Slovenija), mariborska (Severovzhodna Slovenija), zagrebška (Osrednja Hrvatska), varaždinska (Gornja Podravina), reška (Istra-Kvarner), splitska (Osrednja Dalmacija), osiješka (Vzhodna Slavonija), sarajevsko-zeniška (Osrednja Bosna), tuzlanska (Severovzhodna Bosna), banjaluška (Bosanska Krajina), novosadska (Južna Bačka), subotiška (severna Bačka), zrenjaninska (Banat), beograjska, centralnosrbska, zahodnomoravska, niška (južnomoravska) in skopska (Osrednja Makedonija).

Nekateri pogledi in misli o razmestitvi industrije v Jugoslaviji

Tridesetletna povojna industrializacija je povzročila znatne spremembe v gospodarsko-geografski podobi socialistične Jugoslavije. Na kratko jih lahko povzamemo v naslednjem:

1. Industrija, ki je bila pred vojno osredotočena v Sloveniji, severni Hrvaški, Vojvodini in deloma Srbiji, se je razširila tudi južno od Save. V nekaterih teh območjih, kot npr. v Bosni in Hercegovini, Makedoniji ali Dalmaciji, je industrija dosegla znatne koncentracije. Če je po podatkih popisa predelovalne industrije v Kraljevini Jugoslavije bilo leta 1938 v teh predelih (južno od Save) komaj 11,70 % delovnih mest, vključno z ožjo Srbijo pa 30 % delovnih mest, je znašalo leta 1979 število zaposlenih v industriji v Bosni in Hercegovini, Črni Gori, Kosovu in v Makedoniji 26,1 %, skupaj z ožjo Srbijo pa 51,3 % od vseh zaposlenih v industriji.

Razmestitev delovnih mest leta 1938 in 1979

A	Leta 1938		B	Leta 1979	
	število	%		število	%
Bosna in Hercegovina	44 744	12,4	Bosna in Hercegovina	316 407	14,8
Črna Gora	292		Črna Gora	35 371	1,6
Hrvatska (s Sremom)	107 835	30,0	Hrvatska	484 600	22,7
Slovenija	72 549	20,3	Makedonija	152 202	7,1
Južna Srbija			Slovenija	347 798	16,3
(Makedonija, Kosovo)	5 318	1,5	Srbija	797 140	37,4
Srbija pred 1912 l.	79 474	22,1	Ožja Srbija	537 209	25,2
Vojvodina			Kosovo	56 041	2,6
(brez Srema)	48 406	13,5	Vojvodina	203 890	9,6
Jugoslavija	358 616	100,0	Jugoslavija	2 133 518	100,0

- A = delovna mesta v industriji leta 1938 po starih historičnih enotah in zaposleni v rudarstvu in topilništvu leta 1938. Prvi podatek je po "Statistiki Kraljevine Jugoslavije, Beograd 1941; drugi po "Rudarski i topionički statistiki Kraljevine Jugoslavije za 1936-1937, Sarajevo 1940"
- B = Statistički godišnjak SFRJ za leto 1979

2. Industrija na že industrializiranih območjih Slovenije, Hrvaške, Vojvodine in Srbije se je okrepila glede na število zaposlenih, število panog, proizvodnjo in vrednost proizvodnje. Vendar je bila njena rast bolj umirjena kot pa na nerazvitih in neindustrializiranih območjih.

Indeksi rasti zaposlenosti v industriji

	1938 - 1979	1952 - 1979	1967 - 1979
Jugoslavija	849	369	157
Bosna in Hercegovina	707	303	172
Črna Gora	12 113	786	145
Hrvatska	449	302	141
Makedonija	3 915	731	194
Slovenija	479	301	154
Srbija	-	307	613
-Ožja Srbija	675	-	162
-Kosovo	-	-	164
-Vojvodina	421	-	156

V minulem tridesetletnem obdobju so bila bolj ali manj industrializirana tudi še preostala neindustrializirana območja, tako da so na razvitih območjih le še razmeroma redka območja docela brez industrije.

3. Nekatera območja v industrializiranih predelih so v koncentraciji industrije dosegla tolikšno stopnjo, da lahko upravičeno govorimo glede na zaostajanje drugih panog o "monoindustrijskem gospodarstvu". Primeri takšnih področij so v Sloveniji: Gorenjska, Saleška in Mežiška dolina in Notranjska; na Hrvaškem deli Hrvatskega Zagorja, Split z okolico in Vzhodna Slavonija, v Bosni in Hercegovini deli Sarajevsko-zeniške kotline in Tuzlanski bazen, v Srbiji pa Bor, Lazarevac in Kragujevac.
4. Industrializacija pred vojno neindustrializiranih predelov je potekala razmeroma počasi in ni uspela znatneje zmanjšati razkoraka med razvitimi - industrializiranimi in nerazvitimi - neindustrializiranimi predeli. Potekala je pogostoma kampanjsko. Tako je sprva, v petdesetih letih favorizirala Bosno in Hercegovino, v šestdesetih letih Makedonijo in Črno Goro, v sedemdesetih letih pa Kosovo. Seveda takšna kampanjska industrializacijska politika ni mogla bistveno izboljšati industrializacijskih razmer, saj ni mogla zagotoviti nekaterih temeljnih pogojev za uspešen industrijski razvoj: graditev infrastrukture, vzgojo kvalificiranih delavcev, ustvarjanje industrijske delavske mentalitete, itd. Zaradi tega je industrija tod povečini zadržala dokaj ekstenziven značaj, ki se je kazal v visoki zaposlitveni stopnji, nizki produktivnosti, vezavi na tuje licence in na domače tržišče, slabem vzdrževanju proizvodnih naprav, odvisnosti od tujih surovin in polproizvodov itd. Sicer pa to niso bile zgolj slabosti industrije na nerazvitih območjih. S podobnimi problemi smo se srečevali tudi pri industriji na razvitih območjih, vendar so bili ti problemi na nerazvitih območjih znatno bolj očitni in težje rešljivi.

5. Značilno za industrijo na nerazvitih območjih je tudi bilo, da se je v veliki meri vezala na lokalne surovine: rude, kmetijske pridelke ali les oziroma, da se je praviloma opirala na nekvalificirano delovno silo, ki jo je bilo obilo na agrarno prenaseljenem podeželju. Ker so pa bile te prednosti premostrivano s svetovnega tržišča, doka j skromne, je bilo mnogo tamka jšnjih industrijskih podjetij že skraja vezanih na jugoslovansko tržišče in ni imelo veliko možnosti, da bi prodrlo na inozemska tržišča. Zaradi tega se je ta industrija zapirala v svoje občinsko ali regionalno okolje in hkrati terjala od njega subvencije, zaščito ali monopolistični položaj. Vendar je treba tudi v tem primeru poudariti, da se je podobno obnašala marsikje in marsikdaj tudi industrija na razvitih območjih. Z ra stočimi ekonomskimi težavami v sedemdesetih letih je postajalo čedalje bolj očitno, da so v sodobnosti za nadaljnji industrijski razvoj, zlasti za kvalitetni vzpon, veliko bolj pomembni nekateri drugi industrializacijski faktorji: kvalificirana delovna sila vseh izobrazbenih profilov, znanje in inovacije, solidnost, urejenost spremljajočih dejavnosti (servisi, informacijska služba, skladišča, energetska oskrba itd), povezanost industrije, določena velikost industrijskih podjetij itd. Nasprotno temu pa so nekateri klasični industrijski lokacijski dejavniki izgubljali na pomenu (obilica delovne sile, gorivo, surovine), oziroma se jih je smatralo kot nekaj samoumevnega (energetsko in prometno omrežje). Večina teh sprememb ni šla v prilog industrije na nerazvitih območjih in tako je razkorak med razvitimi in nerazvitimi še nadalje ostajal. Vendar se ni več kazal v številu tovarn ali zaposlenih, temveč v proizvodnosti, ustvarjenem družbenem proizvodu in v vključevanju v svetovno tržišče.
6. Industrializacija v povojnem obdobju, od l. 1948-1979, je sicer vnesla v razmestitev industrije širom Jugoslavije znatne spremembe, vendar so se določene značilnosti v značaju industrije, panožni členitvi in v prostorski členitvi in prostorski razporeditvi, ki so se izoblikovale v predvojni Jugoslaviji ali v prejšnjih obdobjih, obdržale in v nekaterih primerih celo okrepile.

Razkorak med razvitimi in nerazvitimi smo že omenili. Resda se je zmanjšal, vendar se je po kvalitativnih obeležjih v marsičem še poglobil.

Jugoslovanska industrija je še dalje obdržala svojo ekstenzivnost. Pod tem pojmom razumemo, da je industrializacija potekala v širino in je zajemala nova in nova območja. Ob tem pa ni poglobljala proizvodnih procesov, ni krepila medsebojnih tehnoloških in poslovnih vezi, skratka, delitev dela ni ustrezno napredovala. Tako so ostajala industrijska podjetja močno zaprta vase, premalo specializirana in niso tvorila tehnoloških proizvodnih verig, ki so v sodobnosti pogostoma temelj industrijskemu napredku in razvoju. Bila so le redka industrijska podjetja, ki so

dvignila organizacijo, poslovanje in razvoj na takšno višjo raven in dosegla ustrezno mednarodno uveljavljanje (Gorenje, Iskra, Energoinvest, Minel, Jadranbrod, INA, BI Niš itd.). Nasprotno, veliko industrijskih podjetij je ostalo majhnih, po svoji proizvodnji na meji med obrtnimi delavnicami in pravo industrijo.

Tako je jugoslovanska industrija v veliki meri zadržala predvojno heterogenost, drobnost in slabo povezanost. Ustavna preureditev leta 1974 je z uvajanjem temeljnih organizacij združenega dela to drobitve še utrdila, razširila in marsikje utrdila industrijski partikularizem.

Določena kontinuiteta s predvojnimi časom se je ohranila tudi v razporeditvi nekaterih panog. Ker se je industrializacijska politika v veliki meri opirala na širjenje že obstoječih industrijskih podjetij, se je podedovana razporeditev krepila in utrjevala, čeprav zanjo ni bilo pravih razlogov in tudi ni bila vedno smotrna (npr. razporeditev železarn, tekstilne ali kemične industrije).

7. Na drobnost, heterogenost in nepovezanost industrijskih podjetij je veliko vplivalo odločanje o industrijskih novogradnjah, preureditvah ali razširitvah. Z uvajanjem samoupravljanja so se večale pravice združenega dela glede industrijskih investicij. Zelo pomembno ali pogostoma celo odločilno vlogo so v teh odločitvah dobile občinske skupščine. V želji po čim hitrejši industrializaciji so nemalokrat odločali o naložbah lokalni subjektivni faktorji ali pa se je ravnalo po trenutnih tržnih in konjunkturinih razmerah. Posledica je bila, da je prihajalo do podvajanja industrijskih zmogljivosti, slabega lokacijskega izbora, neprehtane izbire proizvodnje itd. Takšne "politične tovarne", kot so jih ljudje pogostoma imenovali, so sicer širile industrijo, so pa hkrati bile dolgoteren vir izgub, občinskih težav in vzrok večanja notranje in zunanje zadolžitve. V pogledu industrijskega planiranja je bilo prvo povojno desetletje, ko je prevladovalo v gospodarstvu centralistično planiranje na zvezni ali republiški ravni, znatno bolj premišljeno. Zgrešene investicije so bile veliko redkejše, čeprav se je o njih mnogo govorilo. Ne da bi želeli zagovarjati centralistično planiranje, je vendarle treba podčrtati, da bi se tudi v sedanosti morali bolj premišljeno in pretehtano odločati in ob tem bolj upoštevati širše družbene interese, medsebojno dogovarjanje ter bolj dolgoročno presojati graditev industrije, saj gre, konec koncev, za velike in dolgoročne razvojne načrte in naložbe z velikimi posledicami za ožjo in širšo družbeno skupnost.
8. Jugoslovanska industrializacija je v tem tridesetletnem obdobju dosegla znatne rezultate in bistveno pripomogla k temu, da se je država uvrstila med gospodarsko srednje razvite dežele. Prav to pa terja razmislek o njenih nadaljnjih poteh. Pri tem ne smemo pozabiti še vedno prisotnih velikih kvalitativnih razlik med industrijo na razvitih in manj razvitih ob-

močjih. Na prvih skuša industrija slediti sodobnemu svetovnemu tehnološkemu in tehničnemu razvoju in se vključiti v svetovno tržišče, na drugih območjih pa se ne redko bori, kljub sodobnim proizvodnim sredstvom, še z najbolj osnovnimi problemi: vzgojo kadrov, vzdrževanjem osnovnih sredstev, uvajanjem industrijske mentalitete, kontinuirano industrijsko proizvodnjo itd. Številna industrijska podjetja, ki danes "vlečejo" jugoslovansko industrializacijo, so tehnološko in tehnično zastarela. Na starih industrijskih območjih se tudi pojavljajo prvi znaki depresivnosti, saj so osnove industrializacije že močno izčrpane ali pa je industrija dotrajana in potrebna temeljite prenove.

Ob teh dilemah, ki spremljajo jugoslovansko industrializacijo, pa se pred njo čedalje bolj postavlja vprašanje nove industrijske revolucije, ki jo prinašajo novi elektronsko krmiljeni stroji z mikro procesorji oziroma nova informacijska doba. Zaostrujejo se težave z energetsko oskrbo v energetsko preje revni kot bogati Jugosla viji. Čedalje ostreje se zastavljajo vprašanja varstva okolja, saj se je doslej te probleme zavestno spregledovalo in se mlade industrije, ki je najpomembnejši onesnaževalec okolja, ni z njimi obremenjevalo. Intenzifikacija industrijske proizvodnje, ki je nedvomno najbolj aktualna naloga v tem trenutku, terja bolj premišljeno delitev dela in medsebojno jugoslovansko dogovarjanje. Ob njej pa je treba razmisliti, kje so naše prednosti na svetovnem tržišču in kakšne so možnosti za uveljavljanje na njem.

Priloga

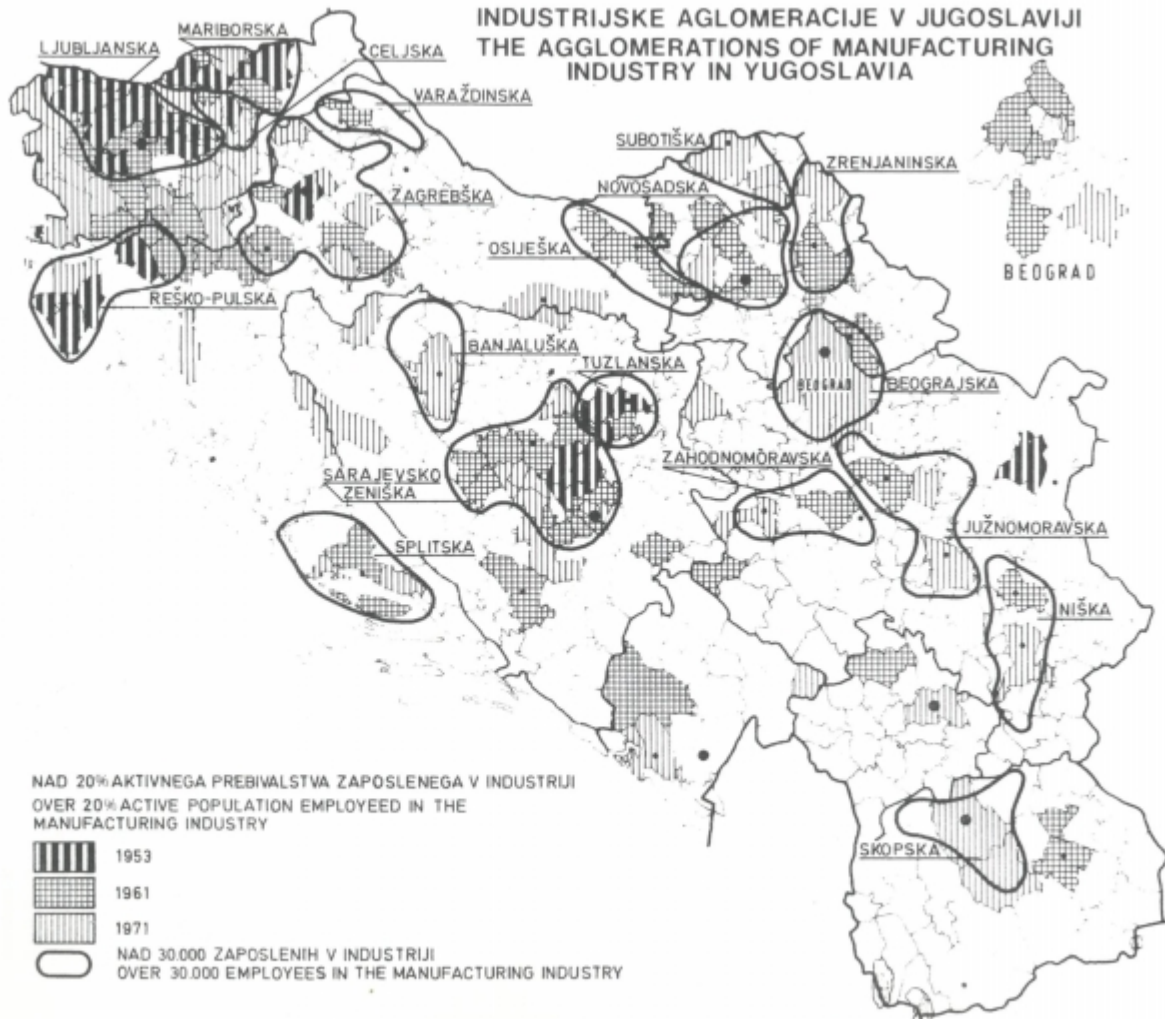
Vrstni red naselij glede na število zaposlenih v industriji leta 1979

Zagreb	107 558	Sremska Mitrovica	7 950
Beograd	107 291	Loznica	7 870
Ljubljana	41 784	Mladenovac	7 740
Skopje	40 041	Titovo Užice	7 607
Niš	33 424	Velenje	7 452
Maribor	32 750	Sombor	7 397
Kragujevac	31 527	Obilić	7 250
Sarajevo	29 094	Trstenik	7 182
Novi Sad	27 188	Bačka Palanka	7 178
Split	23 466	Zaječar	7 138
Rijeka	20 975	Vrbas	7 124
Banja Luka	20 344	Čakovec	6 968
Subotica	19 360	Titograd	6 931
Osijek	19 011	Sl. Požega	6 918
Pančevo	18 158	Paraćin	6 917
Zrenjanin	17 376	Tetovo	6 895
Zenica	17 049	Tuzla	6 464
Kranj	15 819	Murska Sobota	6 348
Varaždin	13 424	Arandjelovac	6 080
Karlovac	13 374	Šibenik	6 057
Borovo	12 778	Ohrid	6 047
Celje	12 594	Prijedor	6 038
Sl. Brod	12 093	Goražde	5 915
Leskovac	11 897	Priboj	5 820
Kruševac	11 245	Brčko	5 792
Sisak	11 084	Priština	5 788
Pirot	10 878	Koprivnica	5 731
Pula	10 739	Knježevac	5 605
Valjevo	10 537	Vogošća	5 551
Čačak	10 532	Djakovica	5 551
Vranje	10 280	Smed. Palanka	5 498
Svetozarevo	9 954	Novi Pazar	5 475
Zadar	9 934	Prizren	5 369
Kraljevo	9 723	Vinkovci	5 358
Sabac	9 524	Vinkovci	5 358
Prilep	9 467	Gor. Milanovac	5 277
Stip	9 321	Jesenice	5 277
Smederevo	9 161	Nikšić	5 236
Bitola	9 034	Bugojno	5 202
Kikinda	8 920	Preloge-Velenje	5 030
Kumanovo	8 757		
Bor	8 717		
Novo mesto	8 313		

Vrstni red naselij glede na v industriji ustvarjeni družbeni proizvod v letu 1979 (v 000 000 din)

Zagreb	24 611	Šabac	1 654
Beograd	21 770	Obilić	1 643
Ljubljana	12 219	Sr. Mitrovica	1 595
Skopje	7 369	Vogošća	1 592
Maribor	7 084	Velenje	1 582
Novi Sad	5 918	Nikšić	1 569
Sarajevo	5 649	Obrenovac	1 546
Niš	5 488	Smederevo	1 543
Rijeka	5 454	Kraljevo	1 536
Kragujevac	5 388	Kladovo	1 535
Sisak	5 091	Sevojno	1 519
Pančevo	4 673	Pirot	1 484
Split	4 626	Titovo Užice	1 477
Zenica	4 040	Čakovec	1 424
Kranj	3 949	Kumanovo	1 420
Osijek	3 902	Loznica	1 361
Banja Luka	3 650	Kutina	1 341
Zrenjanin	3 560	B. Palanka	1 314
Celje	3 095	Trbovlje	1 304
Sl. Brod	2 674	Lukavac	1 287
Karlovac	2 556	Škofja Loka	1 282
Bor	2 170	Priboj	1 261
Zadar	2 141	Prilep	1 257
Borovo	2 141	M. Sobota	1 234
Kruševac	2 134	Sombor	1 224
Varaždin	2 083	Sl. Požega	1 216
Valjevo	2 020	Preloge-	
Tuzla	1 928	Velenje	1 210
Novo mesto	1 921	Koprivnica	1 193
Pula	1 898	Mladenovac	1 191
Svetozarevo	1 895	Zaječar	1 137
Čačak	1 821	Bitola	1 133
Vranje	1 793	Štip	1 076
Šibenik	1 790	Trebinje	1 071
Jesenice	1 767	G. Milanovac	1 070
Trstenik	1 746	Smed. Palanka	1 063
Leskovac	1 720	Majdanpek	1 054
Vrbas	1 702	Titograd	1 045
		Ravne	1 035
		Vinkovci	1 027
		Bukinje	1 005

INDUSTRIJSKE AGLOMERACIJE V JUGOSLAVIJI THE AGGLOMERATIONS OF MANUFACTURING INDUSTRY IN YUGOSLAVIA

NAD 20% AKTIVNEGA PREBIVALSTVA ZAPOSLENEGA V INDUSTRIJI
OVER 20% ACTIVE POPULATION EMPLOYED IN THE
MANUFACTURING INDUSTRY

1953

1961

1971

NAD 30.000 ZAPOSLENIH V INDUSTRIJI
OVER 30.000 EMPLOYEES IN THE MANUFACTURING INDUSTRY

Bibliografija

1. Raspored broja tvornica po srezovima, sreskim mestima i samoupravnim gradovima, Statistika industrije Kraljevine Jugoslavije sa adresarom industrijskih preduzeća, Beograd 1941, p. 17.
2. Melik A., Jugoslavija, Zemljepisni pregled, Ljubljana 1958, p. 528-529.
3. Planerski atlas prostornog uredjenja Jugoslavije, Jugoslovenski institut za urbanizam i stanovanje, Beograd 1974, karte 4.4, 4.5 in 4.6.
4. SFR Jugoslavija - Industrija i rudarstvo, Geokarta, Beograd 1980, 1:550 000, redakcija Stojanović Danica; karta je bila izdelana na osnovi podataka Zveznoga zavoda za statistiku o ustvarjenem društvenem proizvodu v industriji v letu 1977.
5. Uparene OUR i jedinice u sastavu KGI-01 i ROJ-I i ROJ-2 sa podacima o broju zaposlenih i društvenom proizvodu u 1979. godini, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1981.
6. Savezni zavod za statistiku - Ekonomska politika, adresar organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica u SFR Jugoslaviji, I-II, Beograd 1979.

Igor Vrišer

The Distribution of Manufacturing Industries in Yugoslavia

There was, until now, comparatively little interest among Yugoslav geographers for industrialisation and for manufacturing industries, in particular, although Yugoslavia is passing through an intensive industrialisation process for at least thirty years. Only a few studies concerning the distribution of manufacturing industries have been published during this period (1, 2, 3, 4).

In this study the data on the number of employed persons in manufacturing industries by settlements were used (as on 31st December 1979) as well as information on the social product created by these industries in particular settlements (for the year 1979). The data were collected by the Federal Office of Statistics in Belgrade. The size of particular phenomena by settlements are shown on the attached maps by circles of corresponding magnitude. The number of employed persons is above the world average due to the Yugoslav policy of extensive employment. The available data concerning employment are the only data that could have been used in comparable time series. The weakness of the data concerning the social product in industry is that they cannot be compared with past data, because of the changes in the value of money. Also, the social product created in manufacturing industries depends also on fiscal policies, sectoral preferentials or modifications of them by regions (e.g. the less developed regions) and on conditions in the domestic and international markets.

Considerable differences exist in Yugoslavia in the spatial distribution of manufacturing industries. These differences are a result of conditions during the early stages of industrialisation in the second half of the 19th century or in the beginning of the present one; of the chaotical development of industries during the capitalist period of pre-war Yugoslavia (1918-1945) and of the planned and forced industrialisation in the socialist Yugoslavia since the second world war. The dominant difference is that between the more developed north and the less developed south of the country. There is more of manufacturing industries in the north and northwest where industries are also more productive and spread in numerous settlements, while in the south and southeast there are still wide areas without industries, or nearly so, and manufacturing industries are located primarily in towns whereas industrial villages are few; also, productivity is lower and so less social product is created.

In relation to the number of employed persons, as well as to the social product created by manufacturing industries, Serbia proper and Croatia top the list of the eight units of the Yugoslav federation. In relative terms, in relation to the population, Slovenia is the most industrialised unit. Industrialisation is above the average in Slovenia, Croatia and Vojvodina, close to the average in Serbia proper and below the average in Bosnia and Hercegovina, Montenegro and Macedonia and, in particular, in the province of Kosovo.

Another characteristic of the spatial distribution of manufacturing industries in Yugoslavia is their concentration in larger towns and cities, in particular in the capitals of federal units (notably in Belgrade, Zagreb, Ljubljana, Sarajevo, Skopje). Typical industrial towns like Kragujevac, Kranj, Pančevo, Zenica, Niš, Sisak, Karlovac rank only second to them.

The development of manufacturing industries during the past three decades has made possible the formation of real industrial agglomerations located in: Central Slovenia (Upper Carniola, Ljubljana, Trbovlje basin), Celje basin (Celje, Velenje), northeastern Slovenia (Mežica valley, Maribor), central Croatia (Zagreb, Karlovac, Sisak, Bjelovar, Varaždin, Krapina, Čakovac), Istria-Kvarner coast (Pula, Labin, Rijeka), central Dalmatia (Split, Šibenik, Zadar), eastern Slavonia (Osijek, Borovo, Vinkovci), central Bosnia (Sarajevo, Zenica, Travnik, Bugojno), northeastern Bosnia (Tuzla, Lukavac, Banovići), Bosanska Krajina (Banja Luka), Bačka (Novi Sad, Subotica, Sombor, Vrbas), metropolitan Belgrade (Belgrade, Obrenovac, Mladenovac, Smederevo, Pančevo), central Serbia (Kragujevac, Kruševac, Svetozarevo, Trstenik), western Morava valley (Čačak, Kraljevo, Titovo Užice), southern Morava valley (Niš, Leskovac, Vranje) and central Macedonia (Skopje, Kumanovo, Tetovo, Titov Veles). In some industrial agglomerations the manufacturing industries exercise such a dominant role in the economic and social life that one can describe them as of "monoindustrial economies" (Upper Carniola, Trbovlje basin, part of NW Croatia, Kolubara basin).

Table: The spatial distribution of persons employed and of the social product in manufacturing industries (in dinars) by the federal units of Yugoslavia
(Employment on 31st December 1979, social product in 1979, population in 1971)

Federal unit	Employed persons		Social product thousand dinars		Share of the population		The coefficient of industrialisation	
	Number	%		%	%	A	B	
Yugoslavia	2 133 518	100,0	416 696	100,0	100,0	10,39	20,30	
Bosnia-								
Hercegovina	316 407	14,8	56 368	13,5	18,3	8,44	15,04	
Montenegro	35 371	1,6	6 529	1,6	2,6	6,67	12,32	
Croatia	484 600	22,7	101 100	24,3	21,6	10,94	22,84	
Macedonia	152 202	7,1	21 216	5,1	8,0	9,23	12,87	
Slovenia	347 798	16,3	84 528	20,2	8,4	20,13	48,94	
Serbia	797 140	37,4	146 953	35,3	41,2	9,43	17,39	
-Serbia proper	537 209	25,2	97 144	23,3	25,6	10,23	18,50	
-Kosovo	56 041	2,6	8 985	2,2	6,1	4,50	7,22	
-Vojvodina	203 890	9,6	40 823	9,8	9,4	10,44	20,90	

A = The number of employed persons in manufacturing per 100 inhabitants

B = The social product in manufacturing in dinars per capita

The policy of industrialisation in particular federal units was not always a uniform one. In Slovenia, there was a tendency of industrial dispersion in order to diminish the differences in development within the region. In Croatia, the concentration in the Zagreb region became very marked as well as in some other "development poles", such as Rijeka, Split, Osijek, Slavon-ski Brod. The development of four strong industrial agglomerations is typical of Bosnia and Hercegovina: Sarajevo-Zenica, Tuzla, Banja Luka, Mostar; but considerable development took place also in rural areas. Manufacturing industries in Vojvodina are spread rather evenly, larger concentrations are only in regional centres. In Serbia proper industries used to be located primarily in the Belgrade region and in regional centres; thus manufacturing industries are well "polarised", but rural areas have few industries. A similar distribution was carried out in Macedonia, with an even greater concentration in the Skopje area. In the less developed federal units much of industrial development was linked to extractive branches (Kosovo, Montenegro, Macedonia). Few industrial projects were carried out in rural areas throughout the southern part of Yugoslavia. The main reason for this was the deficient material and personnel infrastructure in rural areas and in the comparative advantages for manufacturing industries in larger towns and cities.